

Meta Kušar

Otroška izkušnja demona

Štirideset let pripovedujem o duši in srcu! Vendar so celo prodornejši in močnejši pesniki od mene čutili enako stisko. John Keats piše v pismih, kako močno si želi, da bi spoznali vse, kar misli o duhu in srcu. Paul Valéry je bil še bolj resoluten: "Zgodovina literature ne bi smela biti zgodovina avtorjev in dogodkov iz njihovih življenj ali zgodovina njihovih del, temveč Zgodovina Duha kot proizvajalca ali porabnika literature. To zgodovino bi bilo mogoče napisati brez omembe enega samega pisatelja."

Vzgib nas poganja dolgo pred zavestnim spoznanjem. Svojo izkušnjo, najpomembnejšo, sem potrebovala. Vsak otrok jo, vseeno, ali je sramežljiv dečko, ki se pred obiski skriva za lopo, ali neugnan divjak, ki kaže najhujše vragolije in kriči grde besede. Vseeno, ali *fančulo* obožuje črne gusarje, tri mušketirje in Zevaca ali je bolehen fant, ki pod velika drevesa ob Renu zakopava skrivnostni črni kamen, ali fantič, ki ekstatično uživa v poletju sredi jezera, ko z najljubšim prijateljem plavata, skačeta na glavo in v mraku divje veslata domov. Vseeno, ali je dekletce, ki živi sredi fantovske družbe, ali je spogledljiva punčka v rožnatih pentljah, ali tista brez fantov in deklet, ki še pred zoro hiti na trening. Prej ali slej vsak otrok doživi tisto, kar ga usmeri na enkratno življenjsko pot.

Otrok potrebuje dogodivščino, niti ne izstopajočo, ali dogodek, zaradi katerega bo zagledal smer svoje poti in začutil svoje življenje kot bistveno in enkratno stvar. Svet je tako narejen, da lahko dobiš tisto, kar iščeš. Platon je trdil, da je daimon varuh in izvrševalec vsega, kar si je duša izbrala za življenje. Da ostaja varuh tudi takrat, ko nas pusti same z življenjem, ne da bi se ozrl k nam, in izgine pod prestolom Nujnosti. Zdaj vidim, da to dela kar naprej. Kaj pa takrat, ko se vmeša veliko zlo? Kadar veliko zlo ta naravni zakon podre, umori ljudi in globoko poškoduje vse naokrog? Ali tudi takrat ta zakon drži? Peklenske misli sreče in nesreče! Seveda imamo tudi kristjani razloge, da razmišljamo, kaj je karma in kaj dejavnost

telesa, duše in duha, oprta na Kristusov impulz. Svetovi niso dokončani in prav ta sunek me opozarja, da vse, kar naredim in čutim in spoznam, ni dokončno razpoznano. Bojim se tistega, ki o Jezusu Kristusu vse ve, pa ga ni spoznal, tudi tistega, ki o meni vse ve, pa me niti ni bral.

Šele ko se oziram nazaj, na dolgo, ravno Tržaško cesto, ki mi z barjanskega raja kaže v Trst, po kateri sem vsak dan hodila v šolo, vidim, da je od prvega koraka naprej z mano hodila moja usoda in njen pomočnik. Demon vrbe ni mogel z mano v šolski svet, zato je izpod prestola Nujnosti stopil predme demon filozofa. James Hillman trdi, da naše življenje ni tako zelo odvisno od našega otroštva, kakor nas želi prepričati psihologija, ampak mnogo bolj od tega, kako si svoje otroštvo zamišljamo.

Kaj me sili, da se v pesmih ne morem odpovedati iskanju duševne resnice? Me demon ne pusti k modnim, zaukazanim, dopadljivim, običajnim smerem, ker zahteva njen ogenj? Kar takoj, ko sem stopila v javnost, pri dvajsetih, sem v prvi objavi napisala: "Srce se ne šali. / Tudi duša se ne šali." Demon mi ni dovolil v čredo, pognal me je stran od "sparagmatičnih, avantgardnih, karizmatičnih, transgresivnih, mednarodno uspešnih, skratka vseh glasnih in tudi od kopij teh glasnih, ki so navaljevali na izkrčen prostor in se v njem gostili, ne da bi kaj svojega prispevali". Ni me pustil v noben literarni krog, ker ni imel v mislih moje literarne kariere. Prav demonično je od moje poezije zahteval več. Že takrat sem čutila, da ima množica sicer vedno bolj upoštevano resnico – ampak tudi strašnejše nesreče.

Filozofiranje mi tudi ni dovolil. Prav marširanje k duševni resnici je zahteval, hkrati pa me ni pustil stran od obeh boginj, ki bdita nad poetičnostjo. Kar naprej me je imel v šahu s pravičnostjo, ki jo straži Sophia. Modrost čutim bolj kot vrlino in manj kot boginjo. Pa je boginja! Prihaja za Afrodito in z njeno tranzicijsko rimsko sestro Venero, boginja, ki je moja religija nima, ker je Mariji v krščanstvu na žalost določena vloga boginje ljubezni. Skrivajo, da je bila duhovna mojstrica najvišjega ranga. Bog sam pa tudi ni Boginja modrosti – prav ona mi v srcu dela veliko vročino in v telesu vražjo moč. Ampak šele po tem, ko me Afrodita že zapečati. Ko mi v kri spusti svoje opijate. Ognjeni duh v naročju mračne in neme nravi – njemu se ne morem upreti.

Kadar ženska ne živi izključno instinktivno, kadar se je sposobna še česa zavedati, kadar se vsa ne preda samo lovu na moža in instinktu za razmnoževanje, pa seveda kadar se dirki *per la carriera* ni zapisala z dušo in telesom, jo bosta v svoj ris neubranljivo vlekli ti dve boginji. V njej bosta spodbujali talent za lepoto in talent za modrost. S soglasjem, še več, z vodstvom njenega demona. Če ima ženska brado kot kladivo in v svoji zvezdni karti z bridko ostrino opremljenega bojevniškega Marsa, se bo

njena kariera bliskovito pognala iz puščave, iz odročne vasi, iz bogve katerih pozabljenih gradov. Najtežji preizkus za vsako izmed nas je zadržati pooblastilo ženskosti, s katerim ne bomo samo sebi ohranjale ženskosti, ampak bomo tudi moškim ohranjale moškost, ko jim bomo podarjale zanos, radost in užitek. Vse, kar jim damo, ni samo v njihovo dobro, ampak mnogo bolj v naše. Na dirkališču egoizem neopazno razcepi dušo. Zaveš se šele, ko zdrsneš z voza in se ne pobereš brez ljubezni tistih, ki so okoli tebe, vendar niso tekmovali.

V nobeni moji pesmi ni Sophia povsem in docela prekrila Afroditine svetilke, ki skozi debele tkanine, pod vrati, v daljavi ... opazno sveti in obeta. Svetlika se tistemu, komur za te obete resnično je. Šibke duše naj ranjencem pomagajo in opazujejo signale baterije, ki mežika S. O. S. Ljubiti ranjence je v najboljšem primeru ljubiti svoje rane. Je iniciacija pomagati sebi. Nevarna je, vendar notranji svet je kot zunanji noro zanimiv. Za poglobljanje v Opus Magnum Afrodite dobiš dovoljenje, ko si končal vsaj srednjo šolo pri Sophii.

Vsako življenje, vsakršna sprememba v vezni posodi ustvarjanja, individualnega seveda, ker drugačno ne more biti, vsak evolucijski korak zastavi faustovsko vprašanje. Čeprav živimo v krajih, kjer so težko, pogansko vprašanje prekrile kupole cerkva in težko začutimo svoje stališče, v svojih arhaičnih globinah vseeno lebdimo med nebom in zemljo. Eshatološka, dokončna nebesa nam te majavosti ne eliminirajo. Kdor je dovolj resnicoljuben, bo kljub zakramentom, pravzaprav zaradi njih priznal, da ju hoče združiti, čeprav sta tako vsak k sebi kot moški in ženska. Mistična poroka, kot poroka nasprotij v nas, ni tako preprosta, kot so združitve, ki jih vodijo hormoni. Vendar večnega življenja ni brez te "mistične" združitve, ki nas stisne sredi najslajše pozabe, v najbolj omamni ljubezenski zvezi. Slabe lastnosti, vse sence, so kakor luske polepljene po največjih zakladih iz moje globine, in ko se zaklada dotaknem, mi začnejo luske leteti v obraz, v oči in padati še po tistem, ki ga najbolj ljubim. Oživljanje naših največjih zakladov je zelo neugodno. Za hladnega racionalista pa še celo, ker se neznanega boji in takoj pade v vraževerje. Togi racionalisti se vsega, kar je izven miselnega kroga, peklensko bojijo. Ali jih drži strah, da bi sami "znoreli", ali pa jih prevzameta jeza in obup, da so drugi "nori". Vse, česar njihova zavest ne more določiti, jim je odveč. Nerazumljiva čudaštva so zanje že mentalna bolezen.

Na žalost to ne drži samo za voditelje in učitelje, za očete in mame, ampak tudi za zdravnike psihe. Freud je energiji rekel spolna, ker si ni upal niti predpostavljati enako energetičnega vzporednega, duševnega, sveta. Zares pa ne gre za ali-ali, vedno smo in znotraj in zunaj. Duh in

eros sta sili, med katerima me daimon vodi. Včasih čisto blizu, da srce narekuje vrele pesmi, ki jih komaj zdrži, potem jih prevzame duša, ki zdrži več, ker zna okušati ljubezen tudi v "budnem stanju", ne samo takrat, ko "gremo z nekom spat". Resničen duh ne ponuja neke puste akcije, odtujene, nekakšnega mučenja telesa. Duša ne muči nas, ampak mi mučimo njo. Kadar trpimo zaradi svoje čustvene umazanije, krivimo njo. Tudi želodec se nam ne maščuje z bolečino, ker mu dajemo strupeno hrano. Duša ponuja bohotno in čutno spoznanje, ker ve, da se da človeka poboljšati samo z ljubeznijo. Če sovražimo in mučimo, postanemo še slabši kot oni, ki jih sovražimo in mučimo. Vernika, ki mu Cerkev ne more odvzeti bremena greha, bo Nujnost potisnila na dolg marš, kjer si bo sam, s pomočjo zdravnika, ki je to pot že prešel, skušal umiriti in poučiti zmedeno zavest. Nekateri me narobe berejo. Kaj pa je duh brez življenja in telesa, ki resnico živi?

Duh je v mnogih slovanskih jezikih sapa, dih, duševnost, pa tudi demon. V jezikih je človeška pestrost kakor v meni! Za demona sem vedela, še preden sem šla v šolo. Oglašal se mi je pri stari vrbi ob Malem grabnu. Pri vrbi, ki je "Noč in dan švrkala / moj temni mraz. Moj led. S solznim ljubjem spira grenkobo / in smrt. Z zelenimi lasmi klicala svetle duhove, dobre demone: / Pazite, pazite kam greste! Kost in vrata sta šepetala: Pazi, kam / greš. Pazi, kam greš!" In ti, moj démon?

Ko sem šla v šolo, za dva razreda prvošolcev nas je bilo v kleti viške gimnazije, sem vsak dan mislila nanj. Nič manj pomemben ni bil, nič manj dejaven kot moja tovarišica v prvem A, nič manj kakor naloge iz mišljenja in glasno branje. Šola mi je onemogočila pot k vrbi. Oče in mama sta v beležko vsak dan napisala: "Danes je naša Em na glas brala pol ure." Socializacija se mi je zatikala.

Želela sem ga, da bi me potolažil. Šola me je preveč skrbela. Seveda so me imeli doma radi, ampak demon je imel drugačno, osupljivo moč. Znal je zarotiti. Nekega sončnega, skoraj poletnega septembrskega popoldneva sem po pouku zavila v mlekarno pred šolo. Rumovo ploščico sem grizljala, ko sem sanjavo hodila po soncu, in pred mano se je pojavil gospod v belem slamniku, modrem lanenem suknjiču, belih hlačah in nizkih modrih supergah. Modro-beli val poletja, ki je pljusnil z njega name, me je prevzel – takšne hlače in takšne športne copate sem nosila na morju vsako leto. Gledala sva se. Z očmi se mi je smejal. Moč je bila silna in resnična kot telesna. Daimon. Čutila sem samo to, kako močan je. Pravzaprav časa sploh ni bilo, ko sva se gledala. Kar gledala sva se, na Tržaški, ki kaže proti Trstu in Sredozemlju. Presečišče prostora in sončnega popoldneva je naredilo daimona resničnega. Šele zdaj vidim,

kaj vse je napovedoval, a še ne vidim vsega, čeprav je bilo v njegovih očeh "samo" popolno razumevanje sladkosti, ki sem jo jaz v ustih čutila.

Kako ne bi pričakovala vnovičnega srečanja. Ni smel oditi. Popreprostenje vsega mogočega učenja me je nekoliko bolj zanimalo, čeprav so mi čuti plavali drugam, kot je teklo spoznavanje prirode in družbe. Sanje čisto drugam kot pravlјica o treh medvedkih. Edino rumova ploščica je bila kot tresenje drobtinic; ko sem jo grizljala, sem mu puščala sled. Oh, njemu, ki mi je usmerjal pot, sem puščala sledi! Tej otroški navadi se še danes ne morem odpovedati. Peresnik in vijuge črk, pazljivo pomakanje v tinto, pero, včasih ozko ali bolj baročno, ki je zapelo na okroglinah, črko odebelilo, in dolgočasen glas tovarišice: "Počasi! Počasi!" To je bil moj najljubši kraj celega šolskega sveta. Lepopisje me je bližalo demonu. Dve vrstici črk sta mi odrinili vsakršno nadlogo. Kakor on.

Nekoč sem ga srečala na stopnišču. Ves čas je v isti šoli kakor jaz! Ves čas! Vsak dan sem se med odmori smukala po hodnikih, med steklenimi vitrinami z rudninami, kamninami in minerali, vendar srečanja nisem mogla izsiliti. Duh, demon pride, kadar hoče, ne kadar jaz hočem. Prihajanje je bilo najbolj bistveno in najtežjega pravila sem se začela učiti takoj. Čez desetletja sem izvedela za učenost: uresničevanje "večne" prisotnosti je odvisno od budnosti, če sem jo sposobna opaziti ali ne, ker je vedno tu.

Ob srečanju sta mu iz oči švistnila toplota in tih pozdrav. Vsakokrat. Samo demon to zna. Leta in leta zna. Vsakokrat zna. A ne bo prav daimon kazal, česar se bom lotila? Se razkril kot Mentor? Včasih Eros? Duh? Ne bo izgovor, samo smerokaz. Tolažba. Je zaradi tega misel nekega angleškega filozofa, ki trdi, da se je pero Svetega duha dalj mudilo pri Jobovih mukah kakor pri Salamonovih užitkih, povsem sprejemljiva in ne žali zdrave pameti. Duh piše, odgovoren je pa pisec. Tega delovanja ne mara vsak, kakor tudi ne, da so naše čudi korenina vsakega resnega dela, čeprav ugledni člani znamenitih ustanov največkrat ne pustijo, da bi jih človeške globine zmotile na intelektualnem igrišču znanosti. Življenje, to živo življenje, je povezano samo s posamezniki, ki ga uresničujemo. Vse ostalo so plastificirani mehurčki, v katere nas vsakega posebej zavija strah, ker trepetamo, da se bomo takoj razbili. Smisel in nesmisel sta skrivnosti človeške bistrosti, vidni v "borbi" za obstanek – in tudi naš meter, ki ga demon kot šivilja nosi okrog vratu. Življenje je nenehna "proba".

Kot brucka sem ga hodila poslušat iz drugega nadstropja slavistike v četrto na filozofijo. Naslednje leto je umrla mama. Moj svet je eksplodiral. Mišljenje je šlo v prafaktorje. Filozofijo je razneslo. Na enem zadnjih predavanj iz zgodovine filozofije, mi je stavek iz Descartesovega pisma uspel zarotiti pesništvo in človeško bližino: "Nobena, še tako prava

filozofija ne nadomesti človeške narave.” Leta sem odrevenela begala z očmi. “*Koliko suhega mraza! / Hudobnost na pragu, v besedah, na črnih črepinjah. Zlo se / odzove. Vse je eno. Svetló je in piha. / Neka čudna bitja s svojimi strašnimi sredstvi tu gospodarijo. / Kje boš pristal? Senc mi ne zmanjka. Na vrtu pristani, mili / demon, kjer so darovi v lončkih, na njivi, v srcu, v knjigi. / Zjutraj s svetlobo pojejo pevci. Sami solisti. Mednje se spusti.*” Čakala sem, kdaj bom zagledala demona, on pa je bil ves čas z mano. To že, biti z mano, ampak kdaj bo pristal?

Leta 1992, ko je izšel *Yijing*, *Knjiga premen*, filozofsko besedilo stare Kitajske in hkrati vedeževalski priročnik s konca 2. tisočletja pr. Kr., sem z devetdesetletnim profesorjem Mirkom Hribarjem, na snemanje je prišel v modrem lanenem suknjiču, naredila resnično dolg, a vendar prekratek pogovor. Povedal je, da ima od malega rad sladkorčke. Še zdaj jih ima. Dragutin Hribar je bil lastnik tovarne bombonov Šumi in Mirko je vse življenje jedel sladkarije. Povedal je, da ga je njegov demon ljubezni vodil k filozofiji, ki ga je vodila k njemu samemu, da je živel v ravnotežju s sovraštvom komunističnega zla, prav tako kakor svetujejo presoje in podobe štirinainšestdesetih heksagramov *Knjige premen*: “Luč se je pogreznila v zemljo. Podoba ZATEMNITVE SVETLOBE. Tako vzvišeni človek živi z veliko množico: Svoj sij skrije, pa vendar sveti.”

Govorila sva o duševnih, poetičnih stvareh, ki so tisočletja ostale iste in bodo še tisočletja takšne. O naših vlogah v drami, ki se je davno začela in se nadaljuje v daljno prihodnost. Demon me je potolažil, kakor je nekdaj deklico na Tržaški cesti. Ozaveščanje človeštva, drama in naše vloge so bili bistvena snov knjige, ki ni ne pesniška in ne filozofska, zato ker je pesniška in je filozofska. Tudi ne deluje po časovno linearnem zgodovinskem zakonu, ampak je vpeta v naravni zakon sinhronicitete. Kot filozofska knjiga se priklanja svojemu koncu, 64. heksagram se imenuje *Pred dokončanjem*, kot poetična pa je optimistična, saj zadnji heksagram prinaša analogijo s pomladjo, ki iz zimskega zastoja pelje v rodovitni poletni čas. Ničesar ne dokončuje: “Vztrajnost prinese srečo. Brez kesanja. Luč vzvišenega človeka je resnična. Dobra sreča.”

Mišljenje in pesnjenje imata povsem drugačne lastnosti, vendar podobni flogiston in podobne nevarnosti. Združujeta se na enak način kakor ogenj in voda. Če je ob združitvi dovolj ognja, iz vode nastane para. *Para seli duše*, je verz Tomaža Šalamuna. Moja kemija, ki sem jo po osnovni šoli doživljala kot nadaljevanje alkimije, mi o mišljenju in pesnjenju, o pari marsikaj pove. Kakor pri mišljenju, tako v pesništvu in v kemijski reakciji ni miru pred nasprotjem. Ravnotežje je vedno vzpostavljeno med dvema nasprotnima stranema, zato je lahko samo dinamično. Ko

raketno gorivo, didušikov tetraoksid, N_2O_4 , gori, razpada na dušikov dioksid, NO_2 . Vendar nikoli ne razpade ves. Ob koncu reakcije sta še vedno prisotni obe snovi, ker ravnotežje kemijske reakcije ne dovoli razpada snovi do konca. Zlo bi pa rado šlo do konca, ker požira dobro in bi ga rado dokončalo. Ima pretenzije največjega, kljub temu da je zlu vnaprej zaukazan poraz. Ali pa prav zato? Umrljiv red raznovrstnosti ne more do konca ukiniti, zato jo začne uničevati, večni red pa jo krepi. Duša je perfektno demokratična. Naša omejena zavest, negotova, ker noče sprejeti raznovrstnosti psihičnega življenja, postane plen lastnega totalitarizma, jetnik same sebe. Ta omejena enost nima nobene zveze s heretično in mistično Enciklopedijo Bratov Čistosti, v kateri je razloženo, da je samo vesoljstvo narejeno kot sevanje Enega in vrnilo se bo v Eno. Perzijci niso pisali nič drugače kakor Indijci, in če se ne zapletemo z birokracijo Cerkve in nejasno teologijo, to krščansko Eno utripa na enak način. Ego Enega ne more razumeti, v strahu in omejenosti ga agresivno spervertira, ker je širitev zavesti težka pot, neskončna, Ego pa bi se takoj in enkrat za vselej namestil na prestolu. Materialna inercija ga vleče v to. Prav nobene razlike ni, ali se kratkovidni jaz zlepi z vero ali z razumom, obakrat bo ignoriral "zvezde nad sabo" in kozmos v sebi, skratka vse, kar celoto človeka počlovečuje. Kemijski zakon ni daleč stran. Ego naredi vse, da bi zadržal najboljšo pozicijo. Poti do spoznanja ni sposoben prehoditi sam, dovoli pa si pravoverno razlagati najtežje odlomke iz *Svetega pisma* ali *Korana*, za njegove razlage vera ni potrebna. Ego, ta Jaz je svetilnik, ne pa tiran.

Na prestolu moči se sebstva ne da slišati. Vladajoči razum je kot kemijska reakcija, v kateri se premetavajo elektroni in v kateri vse bazira samo na tem, kako je elektrika v molekuli razporejena. Ker je racionalna funkcija najbližje resničnosti, se ji zdi, pravzaprav "verjame", da se ji ni treba prilagajati, ter neusmiljeno iztreblja intuicijo in čustva. In vsa primarna čutila, ki naredijo razum človeški. Racionalna funkcija se sama ne zaveda, da ni resničnost sama.

Ustoličevalci na podoben način uničujejo poezijo. Pariza nekoč ni zanimala umetnost sama, ampak politika umetnosti. Politični dialekti vodijo prijateljske umetniške srenje vseh časov in Ljubljano že dvajset let nadzoruje izključno "ekonomija umetnosti", ne pa umetniški učinki. Prej jo je pa partijska ideja. "Umetniški politični center" poezijo uničuje, vseeno na čem temelji. Genuina poezija nikoli ni talec, vendar tudi bojevnik ni. Siljenje pristnega v nepristno je nasilen poskus. Tudi inerten.

Ustoličevanje poezije povzroča hitrost, veliko gibanja, ki povzroča toploto. Na silo ustoličena poezija omogoča le prenos gibanjske umetniške politike. Toplota je posledica norega gibanja molekul. Imamo izključno

gibanje od molekule do molekule, po sami snovi pesmi. Takšne pesmi nimajo temperature. Temperaturo ima v kemiji tista snov, v kateri se molekule enako gibljejo. V poeziji je to pesem z navdihom. Samo tiste pesmi, v katerih se vse molekule pesmi enako gibljejo, ker zasledujejo duha, omogočijo doživetje. To pomeni, da je bil avtor dovolj pogumen, da je sprejel demona, ki mu je pokazal prehod, vrata, ki vodijo z zemlje v nebo. To so sončna vrata ali luknja v šotoru, skozi katero gre os sveta in ki je pokrita s kozjo volno. V hiši je to dimnik s kapo, in pesnik ne more biti ustoličen, ker mora biti blizu sončnih vrat v svojem šotoru, blizu svojega ognjišča. Pesnik ima svoj šotor kakor skrinja. Kot Elija, pa ni Elija.

Kadar je pesništvo predvsem spuščanje energije iz procesa življenja, pomeni, da se s poezijo pospešujejo predvsem gibanje, toplota in nered. To pa je entropija. Kaj pa je 300 pesniških zbirk na leto v Sloveniji drugega kot entropija? Čeprav številko umetniški politični centri reklamirajo kot kulturni dogodek, kot prehod, poetično os sveta. Dodati je treba še kritiški aparat in njegov podaljšek, literarnovedsko inštitucijo, in vidimo, da je ukvarjanje z inertnimi pesniškimi plini obe inštituciji naredilo preveč inertni. Lahko razumemo, zakaj interpretirajo poezijo tako, kakor da pesništva duševna resničnost ne sme brigati? Še več: da mora pesnik angažirano harmonijo ali pot k sebi sovražiti? Tako orientirana veda je zgrešena in zaostala, je predvsem institucionalno orodje za razmejevanje, za zatiranje duševnosti, poenostavljanje, ki eliminira duha in demona.

Zaradi zahtev po razmejevanju mišljenja in pesnjenja, zaradi ločevanja čutov in intuicije, razmejevanja človeka in narave, zavesti in podzavesti, človeka in Boga, zaradi razmejevanja človeka in človeka, zaradi nenehnega zapiranja v mišljenje samo ali bežanja samo v pesnjenje, prihaja do nedemokratskega nerada. Pospešujemo entropično smrt. Poezija, če to je, nas trenira za dinamična duševna ravnotežja. Naj bo pesništvo orodje in tudi orožje pesnika pošasti ali pesnika demona, samo da ni tekoči trak kartonaže, na katerem izdelujejo kartonasta krila za izbrance, s katerimi hočejo na Olimp. Literarna veda in kritika sta se odtujili svobodi in demokraciji. Ali bi morala reči, da se ji še nista približali? V dveh desetletjih nista pokazali iskrenega hrepenenja ali nuje po njiju. V kulturi ni tranzicije, tako kot je zares ni v vseh drugih dejavnostih. Narediti posel stoletja seveda ni tranzicija. Bo slovenska kulturna politika, ki je sestavljena iz politike in kulture, razumela, kar je C. G. Jung ugotovil že pred skoraj sto leti, da peklenska ustvarjalna moč, ki človeško energijo umetnika izčrpa do take mere, da mora umetnikov osebni ego razviti različne slabe lastnosti, sebičnost, nečimrnost, krutost – tako imenovano

avtoerotičnost – ali celo sprijenost, da bi ohranil življenjsko iskro in se ne čutil povsem oropanega. Ne govorim o tem, da bi inavgurirali samo slabe lastnosti umetnikov, umetnosti pa ne bi bilo. Bo razumela, kar trdi Iztok Simoniti, da je kultura način, kako drug z drugim ravnamo?

Zakaj mišljenje in pesnjenje ne gresta prav dobro skupaj? Zaradi specifičnosti štirih psiholoških funkcij: mišljenje in čustvovanje sta racionalni, intuicija in čutnost pa iracionalni. Glede na smer naše energije, ki nima samo seksualnega predznaka, torej glede na smer gibanja libida, smo habitualno introvertni ali ekstrovertni, kar po petdesetem letu zaradi psihičnega dinamičnega ravnotežja poskušamo obrniti. Jasno, da smo manj spretni v tistem, česar nismo prakticirali. Zavest je zelo majhen del naše celotne psihe, zato vse tisto, česar ne živimo v zavesti, živimo v podzavesti. Čeprav na drugačen način, vendar živimo. Še več, usmerja nas, če le kompenzatornega energetskega fenomena s totalitarističnim zavestnim ego stališčem ne prisilimo v molk, sebe pa zaradi tega v bolezen. Prav nepoznavanje mehanizma psiholoških funkcij povzroča nesporazume, prepire, vojne. Čustveni imajo o mislecih slabe podzavestne misli, ki se jim kar naprej vsiljujejo in najedajo njihova čustva. Kadar mislecem ne zaupajo, jim hitro pripišejo najhujše reči. Senzitivci so prepričani, da intuitivci niso realisti. Intuitivci imajo čutne za dolgočasne in brez domišljije. Kot pa vemo, nas nasprotja tudi privlačijo. Čustveni ljubijo mislece in obratno, senzualni intuitivce in obratno. Ker je psiha samoregulativni sistem, nenehno teži k dinamičnemu ravnotežju, vse drugo je nasilje.

Heraklit, ki je bil filozof in mislec, čeprav mitski mislec, ne zavestni, kakor npr. Hegel, je spoznal, da gredo skrajnosti v svoje nasprotje. Enako učijo taoisti: izraziti jin se prevale v jang in obratno. Da psihične zakone lahko primerjamo z ugotovitvami kvantne fizike, sem izvedela mnogo pozneje. Duševno svobodo lahko primerjamo s tremi agregatnimi stanji vode. Led, tekoča voda, para – vse to je samo voda. V ledu imajo molekule vode malo svobode, ker je med njimi razporejene zelo malo energije, le toliko, da trepetajo. Kateri pesnik ne bi tega primerjal s trdim srcem? V tekoči vodi imajo molekule več energije, zato se lahko že prestopajo, v topli vodi imajo dovolj energije za poplesavanje. V pari pa imajo molekule vode popolno svobodo, lahko se gibajo, kakor hočejo. Letijo. Zato para in ptica simbolizirata razmerja med nebom in zemljo. Zelo blizu sta sporočilom neba, duhovnim stanjem in povezavam z angelskimi svetovi. Enako simboliko najdemo v vseh kulturah od Indije do Grčije, od Kitajske do Keltov; v *Koranu* je ptica človekova usoda, nesmrtna duša. Nič dosti drugače niso dojemali ptic Indijanci ali v Starem Egiptu. Pesnik ima prav: *Para seli duše*.

Ravnotežje v kemijski reakciji lahko opazujem kot prvotni kaos, v katerem se razporejata energija in snov. Premetavanje elektronov, pri katerem vsak želi imeti boljši energetske položaj, je materialni princip, v katerem se energija duše ne vmeša. Energija je pri človeku libido, snov, elektroni pa so psihične funkcije. Novost je sebstvo, ki kemijsko reakcijo vodi. Sebstvo pa ne more korigirati tistega, kar je človeku s psihičnimi funkcijami dano. Človek bi se zelo motil, če bi mislil, da so vsi miselni tipi introvertni in vsi občutilni ekstrovertni. Res pa je, da bo resen filozof intuitivni ali miselni introvert. Če ne bo tak, če ne bo usmerjen v notranjost, filozofije ne bo zmožni nositi. Če pa se bo znašel med njimi ekstrovertirani mislec, ne bo filozofiral na svoj način, dobro in zlo bo "znan" razmejevali s pomočjo objektivnih dejstev, potegoval se bo za rektorja univerze in bo oprijemljivo uspešen. Zrak po vsem planetu je poln skušnjave po oprijemljivem uspehu, vdihavamo jo kot amerikanizem, zapeljuje pa nas kot nekritična, podzavestna predanost materialnemu svetu. Ekstroverti so center tega sveta, in tudi če so verniki, njihove drže ne spremeni niti katoliška niti protestantska veroizpoved. Za filozofijo je ekstroverzija jalova, za našo prihodnost, ukleščeno v krizo, pa škodljiva. Ekstrovertno mišljenje bo prav dobro služilo državnemu tožilcu, ker bo primer dobro zagovarjal z vsem, kar temelji na ugotovljenih dejstvih. Politiku, od katerega pričakujemo nekaj, kar bo dobro za vso nacijo, bo ekstrovertirano mišljenje in nastopanje ovira. Ekstrovert pa bo težko ubogal lucidne introvertirane svetovalce. Introvertno miselni tip bo svoje ideje in razmišljanja mitološko začrtal, nerad bo upošteval še tako očitne detajle stvarnosti, ko se bo enkrat dokopal do razlaganja svoje velike zgodbe. Ekstrovertni senzitivni tip je divji realist, nobeno dejstvo mu ne uide, pa tudi najboljša kulinarika ne. Je magnet za estetske predmete vseh vrst, če bo zobni protetik, bo dosegel svetovno slavo in uspešen bo v vseh poklicih, ki zahtevajo izvrsten okus. Daleč od tega, da bi ga morali ožigosati kot pohotneža, čeprav ima rad realizem in v tem se z njim noben drug tip ne more primerjati. Vsebine, ki prihajajo od znotraj, iz psihe, se mu bodo zdele nekako poškodovane. Senzitivec sprejema svet s pomočjo čutov. Če je pozunanjen, jih težko ponotranji, če je introvert, jih težko pozunanji. Pri senzitivcu se dobro pije, jé, sedi in spi, in če ima denar, je oblečen lepo kot malokdo. Tak tip v oprijemljivi stvarnosti narave, lepe sobe, toplega, čustvenega človeka počije. Na udobnem divanu, z ljubeznivo strežbo in toplo besedo se bo znal posmehovati celo bolečini. Intuitivec, če je ekstroverten, je zapisan možnostim, če je introverten bo morda pesnik, morda preveč zaskrbljen zaradi majhnih in usodnih stvari. Pozunanjeni intuitivec bo zaznal še tako majhno možnost klitja. Če kdo, on ve, kje iz malega raste veliko. Nove poti in plane, podvige občuti intenzivno in z izrednim entuziazmom. Če

je mogoče izmeriti možnosti neke investicije in njen obseg, bo to gotovo znal on. Kadar ne bo več videl pravih možnosti za uresničitev, bo dogajanje ali človeka ali aktivnost brez pietete zapustil. Dokler vidi možnosti, je navezan z usodno močjo, zato ga stabilne, formalne zveze in možnosti dušijo. Če mu manjka čustvovanje, bo uresničeval povsem samosvoj, vprašljiv etos. Kadar bo sledil možnostim, ga ne bo brigala niti okolica niti njene življenjske navade. On je znani pustolovec, nacionalni vampir, če je umetnik, se včasih kar sam poimenuje pošast.

Pri pesnikih najdemo vse tipologije. Izjemna ustvarjalna moč je prva točka, vendar je tipologija takoj za njo. Ekstroverten pesnik piše dopadljivo, takoj razumljivo poezijo, če je nevrotičen, dovoli, da ga hitro popadejo nizki užitki, kar pa ne koristi literaturi, ampak samo nakladi. Tudi motnja sama ne more stimulirati ustvarjalnosti, duševno neravnotežje še manj. Ukvarjanje z osebnostno motnjo, garanje za ravnotežje pa zelo. Dolgo so zmotno verjeli, da alkohol podžiga ustvarjalnost, zdaj spet verjamejo, da jo kokainska šala. Droge so bile ves čas blizu človeka; še pred prvo svetovno vojno so v angleških lekarnah prodajali opij kakor danes aspirin. Zmotne vere nas zasledujejo in redki se poglobljajo v simptome, pod katerimi uživalci padajo. Tudi za umetnike velja, da je *kultura način, kako drug z drugim ravnamo*, čeprav še vedno drži tudi trditev Ivana Cankarja, da je slovenski literat grób.

Notranje se da le do neke mere urejevati z zunanjim, kar kaže tudi vsa vedenjska terapija. Evropa, kot preverjena uresničevalka introvertiranega življenja, pa morda že sluti, da bo smisel za prihodnost treba iskati v introvertirani dejavnosti – torej omejevanju, filozofiji, pesništvu ..., v modrosti. Mišljenju in filozofiji in poeziji bo čustveni vzgib povečal svobodo gibanja njihovih molekul. Protestniki verjamejo, da nošenje transparentov in vpitje kritičnih gesel spreminja politiko, ampak politiko spreminjajo politiki, njih pa bi spremenila samo psihična terapija. Če bi si evropski politiki vsako leto plačali nekaj psihoanalitičnih ur, bi morda začutili ritem življenja, ritem vdiha in izdiha, in ne bi trmasto vztrajali pri ideji, da se da človeštvo reševati z vojnami in ekonomskimi triki. Če se ne bomo združevali s celoto, ne bomo prišli do moči za težke podvige. Racionalno urejen svet, brez sistema za vzpostavljanje dinamičnega ravnotežja z iracionalnostjo, je preveč krhek, da bi se z njim rešili suženjstva, pa če bomo kletko še tako močno stresali. Trpljenju duše ne pomaga tisto, kar mislijo, da pomaga, ampak samo modrost, ki je mogočnejša od samega človeka in njegovega trpljenja.

Vsaka duša hoče ostati demokratična, še več, zahteva demokracijo, vseeno, ali predvsem misli ali predvsem pesni. Samo človek, ki se duši odpove, ker misli, da ni nič vredna in jo zato lahko pogreši, "jo proda Hudiču", se odpove tudi svobodi in demokraciji. Tega Hudiča je treba

razumeti kot zlega človeka zemeljskega sveta, ne nekoga iz pekla, ampak kot zelo konkretnega človeka, ki se sistematično loti vzpostavljanja pekla na zemlji. Pekel na zemlji pa nikoli ne more biti samo na določenih mestih, ker je to strup, ki se razširi povsod. Strupa se ne da zadržati samo na koži ali v ugrizu nad kolenom ali v želodcu, ampak je slej ko prej v vsaki kapilari. Ne samo v taboriščih, nekih upravah, glavnih trgih glavnih mest, ampak v vsaki vasi, vsaki sobi, vsakem časopisu. Tudi kemijski elementi, tudi njihovi atomi so povsod isti, tukaj v tej sobi, v moji vasi, v vseh domovih, v službah, v Parizu, v Amsterdamu, v Kalkuti, na Šubičevi, v Benningtonu, na obeh polih, na vseh znanih in neznanih planetih, v vsem vesolju. Elementi in njihovi atomi so povsod isti. Ali kemijska resnica kaže na duševno? Elementov ne znamo ustvariti, če pa nam to že uspe, so skrajno neobstoje in že naslednji hip razpadejo. Duševna snov pa je naš produkt in obstojen je bolj od nas, ki smo ga naredili.

Vzhod pozna veliko meditativnih praks, dihalnih in telesnih vaj, s katerimi izklopimo um, ki v nas povzroča nemir. Filozofija Vzhoda je notranji nemir resno vzela, zato ne operira z grehom. Sodobna in sofisticirana Evropa enosti Boga še ni v notranjosti zares dojela, samo mistiki in alkimisti so doživeli resnično enost. Heraklit je dinamiko enosti poimenoval *enantiodromija* in s tem svaril, da bi postali plen skrajnosti. V nas je vedno par lastnosti, celota fenomena: večni mladenič in starec, zdravnik in bolnik, moški in ženska, učenec in učitelj itn. Magneta se ne da razrezati na pol. Če ga prerežemo, takoj spet dobimo novega. Do sveta enega se ne da priti s silo, z močjo, tudi ne z emocijo, še najdlje s predanostjo. Z zaobljubo našemu lastnemu bistvu. Brez nje nismo sposobni nobene odpovedi, nobenega velikega daru. Duša mi nasprotja sama kaplja v žilo. Včasih je videti, da jih več dobi v okolju, spet drugač v meni sami. Če ne dovolim, da jih kaplja, mi vso psiho, ne le dušo, zasedejo strašne zoprni je, telo čuti posledice, sanje pa prinašajo pretresljive slike, ki se jih ne da pozabiti. Središče mi nenehno kaže nasprotja, ker želi, da jih dopolnim v celoto. Življenje se kotali, in kadar iz njega nekaj štrli, se vse trese, kar pa ne pomeni, da to štrljenje odbijem, ampak ga prilagajam, presnavljam. Kemijo imam za predstražo, bilo bi še boljše, če bi imela tudi biologijo. Kot zunanjo, znanstveno obrambo mojega demona in duše. Vem, da mišljenje v mojem kozmosu nikoli ni moglo biti tisto pravo, analitično mišljenje, ampak je bilo osebna filozofija: Gledati bistveno!

Nerada se predam hudi govoric, čeprav me ugrabi, kadar me nekaj speha prav do roba in nočem bistvenega potlačevati. To bi pomenilo odrekanje se življenju. V imenu nekega boga se ne da odrekanje življenju, ker je sam Bog življenje. Bog nikoli ne vzame življenja, ampak ga vnovič da. Recimo takrat, ko rečemo: za las je šlo. Kakšen las! Nič usoda, nič Hudič – človek

polaga roko na človeka, človek naredi, da gre nekaj strašnega na račun drugega. Človek, ki se izgovarja in ne prizna, koliko zla je sposoben narediti. Le kako naj bi Bog skrbel za zlo, ki ga dela človeška roka?

Pesem je domislica o resnici. Izvorno je pesen, zato pesniti, kar pomeni peti, peti pa pomeni nekaj napenjati. Tudi sebe. Pesništvo, še posebej sodobno, zaradi razcepljenosti in izkoreninjenosti transcendenco kroti s cinizmom in ironijo, ker se je ne upa več okušati z jezikom, z glasom častiti, z resničnostjo objeti. Ostajamo kritikastrske lisice? Poezija ni šola za pokvarjeno razmišljanje. Nietzsche ima prav, ko reče: Imamo umetnost, da ne poginemo ob resnici. Tudi pesniki, ki se skrivajo za modnimi teorijami, pišejo iz sebe, pesnijo to, kar v njih prebiva – ali speče, ali prebujeno, ali le skrajno narcisoidno.

Moja tinta živí kaos. Pero pomakam vanjo. Pišem s peresnikom dovolj počasi? Demon mi prigovarja. Zahteva, čeprav ne ponuja kakega posebnega zadoščenja. Moja tinta piše kozmos: "Vem, da te morajo spoznati po dvanajstih verzih. / Če te ne, nisi pesnik. Moje srce spoznaš po štirih. / Ko se nič ne dogaja, je tišina. V tulcu brenči čebela. / Kupil si mi nove strune. Nohte. Nov peresnik. Tinto."

Če vpijam svoje središče vase, ga vpijam v vse, kar ni središče. Včasih mi pesem omogoči občutenje neke duševne moči, ki ne določa le verzov, ampak tudi pogled. Nikakor pa ne kake dokončnosti. Nič nima konca, ker ga tudi življenje nima. Tudi esej ga nima. Vem, da se ceste, ki vodi v Trst, drži daimon ljubezni. Kadar je treba, se z usodo stepe zame. Kaže mi silo, potrebno za življenje. Pet čutnih tigrov spusti na vrt. Kaže voljo do življenja. Ta volja! Ki je v najbolj arhaičnem slovenskem dialektu želja, poželenje in svoboda. Jaz pa mu kažem pesem: "Povej mi, kaj je res! So bridkosti ostre? Nesmrtnost. Slava. / Molk ni mir, je strašna trda muka hrupa. V tulcu je tišina. / Verz je zagotovo strast – od prestrašenosti trda."

Kaj pa večnost? Je esej usojena? Enako kakor pesmi in življenju? Večnost, enaka zame in za ateista, agnostika in mojega hinduista, slehernemu življenju usojena, ker ni nobeno življenje dokončano. Ne kamna, ne lipe, ne kosa, ne škrata, ne vile, ne salamandra. Ni mi usojeno ničesar dokončati. Samo teologi in ideologi, ki častijo konec časov in konec človeka, trdijo, da temu, v kar verujejo, ni kaj dodati. Gospodinje si ne moremo privoščiti takšnega napuha, ker predobro vemo, da ni nikoli nič dokončno narejeno. Enako kot utrujen kavboj, ki zakolne: "*Cowboy's work is never done.*"

In moja pesem: "Verz je / moja koza. Moja bela koza. Če jo odrinem, je milost vseh / darov v breznu, v bezníci, izgubljena."